MA’MUYURIY SUD ISH YURITUVINING ALOHIDA TARTIBDA KO‘RILADIGAN ISHLARI: PROTSESSUAL VA NAZARIY JIHATLARNING KOMPLEKS TAHLILI

Termiz davlat unversteti

Yuridik fakulteti 323-guruh talabalari

Dursoatova Sohibjamol

Omonova Surayyo

Ilmiy rahbar:**Yangiboyev .N**

ANNOTATSIYA

Ma’muriy sud ish yurituvi institutining shakllanishi O‘zbekiston Respublikasida huquqiy davlat qurish yo‘lidagi eng muhim qadamlardan biri bo‘ldi. Tarixan ma’muriy nizolar fuqarolik sudlari tomonidan ko‘rib kelingan bo‘lsa, bugungi kunda ixtisoslashgan ma’muriy sudlarning faoliyat boshlashi davlat va fuqaro o‘rtasidagi munosabatlarning tenglik tamoyili asosida ko‘rilishiga zamin yaratdi. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi va O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlangan sud orqali himoyalanish huquqi nafaqat nizoli ishlarda, balki shaxs uchun hayotiy zarur bo‘lgan yuridik faktlarni aniqlashda ham o‘z ifodasini topadi. Alohida tartibda ko‘riladigan ishlar ma’muriy sud ish yurituvining o‘ziga xos sub-instituti bo‘lib, u ommaviy-huquqiy munosabatlar doirasida yuzaga keladigan nizosiz masalalarni hal etishga qaratilgan. Ushbu sohadagi munosabatlar O‘zbekiston Respublikasining 2018-yil 25-yanvardagi "Ma’muriy sud ish yuritish to‘g‘risidagi kodeksi" (MSIYtK) bilan tartibga solinadi. Mazkur kodeksning qabul qilinishi protsessual huquq tizimida "ma’muriy da’vo" va "ma’muriy ariza" tushunchalarini bir-biridan farqlash imkonini berdi. Ushbu maqolaning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda fuqarolar davlat organlaridan o‘z huquqlarini talab qilishda ko‘pincha arxiv hujjatlarining yo‘qligi, ismlar yoki sanalarning noto‘g‘ri yozilishi kabi

texnik va huquqiy to‘siqlarga duch kelmoqdalar. Bunday vaziyatlarda ma’muriy sudning alohida tartibda ish yuritishi yagona samarali mexanizm bo‘lib xizmat qiladi

YURITUVINING ALOHIDA TARTIBDA KO‘RILADIGAN ISHLARI: PROTSESSUAL VA NAZARIY JIHATLARNING KOMPLEKS TAHLILI KIRISH

Ma’muriy sud ish yurituvi institutining shakllanishi O‘zbekiston Respublikasida huquqiy davlat qurish yo‘lidagi eng muhim qadamlardan biri bo‘ldi. Tarixan ma’muriy nizolar fuqarolik sudlari tomonidan ko‘rib kelingan bo‘lsa, bugungi kunda ixtisoslashgan ma’muriy sudlarning faoliyat boshlashi davlat va fuqaro o‘rtasidagi munosabatlarning tenglik tamoyili asosida ko‘rilishiga zamin yaratdi. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi va O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlangan sud orqali himoyalanish huquqi nafaqat nizoli ishlarda, balki shaxs uchun hayotiy zarur bo‘lgan yuridik faktlarni aniqlashda ham o‘z ifodasini topadi. Alohida tartibda ko‘riladigan ishlar ma’muriy sud ish yurituvining o‘ziga xos sub-instituti bo‘lib, u ommaviy-huquqiy munosabatlar doirasida yuzaga keladigan nizosiz masalalarni hal etishga qaratilgan. Ushbu sohadagi munosabatlar O‘zbekiston Respublikasining 2018-yil 25-yanvardagi "Ma’muriy sud ish yuritish to‘g‘risidagi kodeksi" (MSIYtK) bilan tartibga solinadi. Mazkur kodeksning qabul qilinishi protsessual huquq tizimida "ma’muriy da’vo" va "ma’muriy ariza" tushunchalarini bir-biridan farqlash imkonini berdi. Ushbu maqolaning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda fuqarolar davlat organlaridan o‘z huquqlarini talab qilishda ko‘pincha arxiv hujjatlarining yo‘qligi, ismlar yoki sanalarning noto‘g‘ri yozilishi kabi texnik va huquqiy to‘siqlarga duch kelmoqdalar. Bunday vaziyatlarda ma’muriy sudning alohida tartibda ish yuritishi yagona samarali mexanizm bo‘lib xizmat qiladi. Maqolada mazkur institutning nazariy asoslari, MSIYtK normalarbilan bog‘liqligi va sud amaliyotidagi o‘ziga xos jihatlar 8 varoq hajmida batafsil yoritiladi.

ALOHIDA TARTIBDA ISH YURITISHNING NAZARIY-HUQUQIY TABIATI

Ma’muriy sud ish yurituvida alohida tartibda ko‘riladigan ishlarning mohiyatini tushunish uchun avvalo "nizosiz ish yuritish" (volsuntary jurisdiction) tushunchasiga

to‘xtalib o‘tish lozim. Huquqshunos olimlarning fikriga ko‘ra, alohida tartibdagi ishlar bu — huquq to‘g‘risida nizo mavjud bo‘lmagan, biroq sud tomonidan yuridik ahamiyatga ega faktlarni tasdiqlash orqali shaxsning subyektiv huquqlarini amalga oshirishga ko‘maklashadigan faoliyatdir1 . MSIYtKning 26-bobida bayon etilgan qoidalarga ko‘ra, bu toifadagi ishlarning birinchi va asosiy belgisi bu taraflar o‘rtasidagi qaramaqarshilikning yo‘qligidir. Umumiy ma’muriy da’vo ishlarida (masalan, hokim qarorini haqiqiy emas deb topishda) davlat organi va fuqaro o‘rtasida aniq nizo bo‘ladi. Alohida tartibda esa, arizachi sudga murojaat qilib, "mana shu faktni tasdiqlab bering, chunki bu mening pensiya olishim yoki mulk huquqimni rasmiylashtirishim uchun zarur" degan talabni qo‘yadi. Yana bir muhim jihat shundaki, ma’muriy sudlarda ushbu ishlarni ko‘rishda "faol sud" tamoyili ustuvor hisoblanadi. MSIYtKning 11-moddasiga binoan, sud ish uchun ahamiyatli bo‘lgan barcha holatlarni o‘z tashabbusi bilan aniqlashi shart. Bu degani, arizachi barcha dalillarni taqdim eta olmagan taqdirda ham, sud davlat organlaridan tegishli ma’lumotlarni so‘rab olishga majburdir. Bu esa fuqarolarning huquqiy himoyasini kuchaytiradi.

YURIDIK AHAMIYATGA EGA BO‘LGAN FAKTLARNI ANIQLASHNING PROTSESSUAL TARTIB

MSIYtKning 189-moddasiga muvofiq, sud yuridik ahamiyatga ega bo‘lgan faktlarni faqatgina quyidagi shartlar bir vaqtda mavjud bo‘lganda aniqlaydi: 1. Fakt arizachining huquqlari yuzaga kelishi, o‘zgarishi yoki bekor bo‘lishi uchun huquqiy oqibatlarni keltirib chiqarsa; 2. Arizachi ushbu faktni tasdiqlaydigan tegishli hujjatlarni boshqa tartibda (masalan, arxiv, FHDYo) olish imkoniga ega bo‘lmasa; 3. Qonunchilikda ushbu faktni aniqlashning boshqa (sudga qadar) tartibi nazarda tutilmagan bo‘lsa. Sudga beriladigan ariza shakli va mazmuniga alohida talablar qo‘yiladi. Arizada aniqlanishi lozim bo‘lgan fakt nima uchun kerakligi (maqsad), faktni tasdiqlovchi dalillar va nima sababdan hujjatlarni tiklash imkoni bo‘lmaganligi ko‘rsatilishi shart. Agar sud arizani ko‘rish jarayonida huquq to‘g‘risida nizo borligini aniqlasa, MSIYtKning 193-moddasi talabiga ko‘ra, arizani ko‘rmasdan qoldirish haqida ajrim chiqaradi. Masalan, amaliyotda shaxsning

muayyan ma’muriy-hududiy birlikda yashaganlik fakti unga ijtimoiy imtiyozlar berish uchun asos bo‘lishi mumkin. Agar davlat organi bu faktni tan olmasa, lekin hujjatlar saqlanmagan bo‘lsa, shaxs guvohlarning ko‘rsatmalari yoki boshqa bilvosita dalillar asosida ma’muriy sudga murojaat qiladi. Sudning bu boradagi qarori tegishli davlat organlari uchun majburiy xarakterga ega bo‘lib, qo‘shimcha ma’muriy hujjat rasmiylashtirishni talab etmaydi.

MA’MURIY NAZORAT VA PSIXIATRIYA YORDAMI BILAN BOG‘LIQ ISHLARNING O‘ZIGA XOSLIGI

Alohida tartibda ko‘riladigan ishlarning yana bir yirik bloki — bu inson erkinligini cheklash bilan bog‘liq bo‘lgan ma’muriy-huquqiy choralardir. MSIYtKning 202-203-moddalari bilan tartibga solinadigan ma’muriy nazorat o‘rnatish to‘g‘risidagi ishlar shular jumlasidandir. Ma’muriy nazorat — bu jazoni o‘tab chiqqan, ammo jamiyat uchun xavfli bo‘lib qolayotgan shaxslar ustidan o‘rnatiladigan sud nazoratidir. Ushbu ishlarning alohida tartibda ko‘rilishining sababi, bu yerda ham klassik ma’nodagi "nizo" yo‘qligida. Ichki ishlar organi sudga taqdimnoma (ariza) kiritadi, sud esa qonunda belgilangan asoslar bor-yo‘qligini tekshiradi. Bunda sud shaxsning huquqlarini himoya qiluvchi filter vazifasini bajaradi. Sud majlisida prokuror va advokat ishtiroki majburiy hisoblanadi. Xuddi shuningdek, shaxsni g‘ayriixtiyoriy tartibda psixiatriya muassasasiga yotqizish masalasi ham ma’muriy sudlar vakolatiga kiradi. Insonning konstitutsiyaviy daxlsizlik huquqi buzilmasligi uchun, psixiatriya muassasasi ma’muriyati shaxs yotqizilgan kundan boshlab 72 soat ichida sudga ariza berishi shart. Sud esa 5 kunlik muddatda ishni ko‘rib chiqadi. Bu jarayonning shaffofligi va tezkorligi xalqaro huquq normalariga to‘la mos keladi.

XORIZHIY DAVLATLAR TAJRIBASI: QIYOSIY TAHLIL

Rivojlangan davlatlar tajribasini tahlil qilish ma’muriy sud ish yurituvini takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega. Masalan, Germaniya Federativ Respublikasida ma’muriy sudlov "Inkvizitsion (tekshiruv) tamoyili"ga asoslanadi. Germaniya Ma’muriy sudlov tartibi (VwGO) bo‘yicha sudlar hatto taraflar talab qilmagan

taqdirda ham, haqiqatni aniqlash uchun barcha choralarni ko‘radi. Rossiya Federatsiyasining Ma’muriy sud ish yuritish kodeksi (KAS RF) bo‘yicha alohida tartibda ko‘riladigan ishlar qatoriga chet el fuqarolarini deportatsiya qilish yoki ularning mamlakatda bo‘lish muddatini qisqartirish masalalari ham kiritilgan. O‘zbekistonda ham kelgusida migratsiya bilan bog‘liq nizosiz masalalarni ma’muriy sudlarning alohida tartibdagi ishlariga o‘tkazish masalasini ko‘rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Qozog‘iston Respublikasining 2020-yilda qabul qilingan Ma’muriy protsessual-protsessual kodeksi (APPK) ham juda qiziq tajribaga ega. Ularda sudlarga "protsessual rahbarlik" vakolati berilgan. Ya’ni sudya arizachiguning talablarini to‘g‘ri shakllantirishda, xatolarni tuzatishda ochiqdan-ochiq yordam beradi. Bu esa alohida tartibdagi ishlarda fuqarolarning sarson bo‘lishini oldini oladi.

AMALIYOTDAGI MUAMMOLAR VA TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI

kengaytirish va "faol sud" tamoyilini to‘liq amalga oshirish orqali ushbu institut samaradorligini yanada oshirish mumkin. O‘zbekistonda ma’muriy adliyaning rivojlanishi — bu kuchli fuqarolik jamiyati sari qo‘yilgan qat’iy qadamdir. Ma’muriy sudlar faoliyati tahlil qilinganda, alohida tartibdagi ishlarda quyidagi muammoli holatlar ko‘zga tashlanadi: 1. **Notarial va sud tartibi o‘rtasidagi nomuvofiqlik.** Ko‘p hollarda notariuslar yuridik faktni tasdiqlashdan asossiz bosh tortib, fuqaroni sudga yuborishadi. Bu esa sudlarning ish hajmini sun’iy ravishda oshiradi. 2. **Raqamli dalillar muammosi.** Bugungi raqamli asrda shaxsning muayyan harakatlarini (masalan, elektron davlat xizmatidan foydalanganini) tasdiqlashda log-fayllar va elektron kvitansiyalardan foydalanishning huquqiy maqomi MSIYtKda yetarlicha yoritilmagan. 3. **Soddalashtirilgan yurituvga o‘tish.** Agarda ishda manfaatdor shaxslar bo‘lmasa va fakt hujjatlar bilan to‘liq isbotlangan bo‘lsa, sud majlisi o‘tkazmasdan turib qaror chiqarish mexanizmini joriy etish lozim. Taklif sifatida MSIYtKning 190-moddasiga qo‘shimcha kiritishni tavsiya etamiz. Unga ko‘ra, agar aniqlanayotgan fakt davlat reyestrlari yoki bazalaridagi ma’lumotlarga zid bo‘lmasa, sud mazkur ishni yozma (soddalashtirilgan)

tartibda, taraflarni chaqirmasdan ko‘rib chiqishi mumkin bo‘lishi kerak. Bu protsessual tejamkorlik tamoyiliga xizmat qiladi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, alohida tartibda ko‘riladigan ishlar instituti ma’muriy sud ish yurituvining ajralmas va hayotiy qismidir. Mazkur institut fuqarolarning ommaviy-huquqiy munosabatlardagi huquq va erkinliklarini kafolatlashda muhim rol o‘ynaydi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, qonunchilikni yanada liberallashtirish, sudlarning raqamli imkoniyatlarin kengaytirish va "faol sud" tamoyilini to‘liq amalga oshirish orqali ushbu institut samaradorligini yanada oshirish mumkin. O‘zbekistonda ma’muriy adliyaning rivojlanishi — bu kuchli fuqarolik jamiyati sari qo‘yilgan qat’iy qadamdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: "O‘zbekiston", 2023.

O‘zbekiston Respublikasining Ma’muriy sud ish yuritish to‘g‘risidagi kodeksi. – Toshkent: "Adolat", 2018

O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2019-yil 24-maydagi "Ma’muriy sudlar tomonidan yuridik ahamiyatga ega bo‘lgan faktlarni aniqlash to‘g‘risidagi ishlarni ko‘rish amaliyoti haqida"gi 12-sonli qarori.

Azizov X.T. Ma’muriy protsessual huquq (Darslik). – Toshkent: TDYU, 2021. – 450 b.

Xadjiyev E. Ma’muriy sud ish yuritish (O‘quv qo‘llanma). – Toshkent: BMA, 2022. – 320 b. Verwaltungsgerichtsordnung (VwGO). – Federal Republic of Germany, 1960 (amended 2023). Kodex administrativnogo sudoproizvodstva Rossiyskoy Federatsii (KAS RF). – Moskva: Prospekt, 202